

İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı - Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677*

*The First Ottoman-Russian Warfare With The View of Scots General
Patriarch Gordon: The First Campaign of Chigirin 1677*

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ŞEN**

Özet

Türk siyasi faaliyet alanı içerisine dâhil olduğundan günümüze kadar kimi zaman müspet, kimi zaman menfi olmak suretiyle Rusya ile münasebetlerimiz yoğun bir biçimde sürüp gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile tarihe geçen ilk savaşı 1677 tarihli I. Çehrin seferidir. 1678 tarihli II. Çehrin seferinin aksine I. Çehrin seferiyle ilgili olarak başta vakayinameler olmak üzere Osmanlı kaynaklarında; sefer organizasyonu, seferin gidişatı, Osmanlı ve Rus ordularının sayıları, cephane durumları, kayıp ve yaralı sayıları gibi çok fazla istatistikî veriler bulunmamaktadır. Patrik Gordon'un günlüğünde vermiş olduğu bilgileri esas alarak hazırlanmış olduğumuz çalışmamızda, bu bilgi eksikliğini Osmanlı kaynaklarında mevcut olan malumatla mukayese etmek suretiyle bir nebze de olsa gidermeye, I. Çehrin seferini 'ötekinin' gözünden görmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: *Gordon, Günlük, Çehrin, Rusya, Osmanlı Devleti.*

Abstract

Our relations with Russia which is some times affirmative and sometimes negative have continue dintensively since theyare included in the field of Turkish political activity. The first war of the Ottoman Empire with Russia was the Campaign of Chigirin dated 1677. Unlike the Second Campaign of Chigirin dated 1678, there are not too much statistical data; such as organization of campaign, way of campaign, the number of Ottoman and Russian armies, status of armory, numbers of lostand injured, in Ottoman sources related with the First Campaign

* Bu çalışma, Ege Üniversitesi 2016 - TDAE-003 nolu Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında destek alınarak hazırlanmıştır.

** Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi ABD, tardu61@gmail.com.

of Chigirin. In our study, which wepre paredbased on the information given by Patriarch Gordon in his diary, we tried to resolve this lack of information by comparing it with the information available in the Ottoman sources, and we tried to see the campaign of the First Chigirin from the eyes of the "other's".

Keywords: Patriarch Gordon, Diary, Chigirin, Russia, Ottoman Empire.

Uzun yıllar yoğun siyasi ilişkilerimiz bulunan Rusya ve tarihine dair ülkemiz tarihçiliğinin büyük eksikliği mevcuttur. Tarihe ilk Osmanlı - Rus savaşı olarak geçen Çehrin savaşları hakkında ülkemizde halen daha lisansüstü ya da doktora düzeyinde akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Konuyla alakalı doğrudan olmamakla beraber müstakil çalışmaların sayısı da hatırlanmayacak kadar azdır. Bu hamasi bir yorum değil, kısa bir araştırmadan sonra açık bir şekilde görülebilecek bir durumun ifadesidir. Bir de buna kendisini merkeze koyan, ötekini görmeyen, başarı veya başarısızlığın nedenlerini tamamen kendisine bağlayan Osmanlı tarih yazımı eklendiğinde (vakayinameler) durum daha da vahim bir hal almaktadır. Zikretmeye çalıştığımız bu hususlardan dolayı çalışmamızda konu edindiğimiz I. Çehrin seferini, Gordon'un günlüğünden hareketle ötekinin gözünden görmeye, Osmanlı vakayinameleriyle kıyaslayarak ele almayı, bir nebze de olsa bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik katkı sağlamayı amaçladık.

Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilk diplomatik münasebetler, 1492 senesinde Kırım Hanı Mengli Giray'ın tavassutuyla ticari nedenlerle başladı. Akabinde 1497 senesinde Çar III. İvan (1463-1505) tarafından A. Mihail Pleşeev'in (А. Михаил Плешеев) elçi olarak Sultan II. Bayezid'e (1481-1512) gönderilmesiyle Osmanlı Devleti ile Moskova arasında diplomatik münasebetler tesis edilmiş oldu. 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Hanlıkları'nın Rusya tarafından zaptı ve ardından Türkistan'dan gelen tüccarlar ve hacılara Rusya tarafından Astrahan yolunun kapatılması, Osmanlı Devleti'nin 1569 tarihli Astrahan seferini tertip etmesine neden oldu. Bu suretle Osmanlı Devleti ve Rusya arasında ilk kırılma da yaşanmış oluyordu. Kazan ve Astrahan'ın zaptıyla neticelenen bu yeni süreçte yönünü Kafkasya ve Karadeniz'e çeviren Rusya; en başından beri hamisi olduğu Don Kozaklarını Azak ve Taman'a yönelik saldırılar için öncü birlik olarak kullanmaya başlamış ve Azak Kale'sini tazyik altına almıştı. Daha sonra Zaporog Kozaklarını da kendisine bağlayan Rusya, bu Kozak unsurlarına arka çıkarak Karadeniz'e açılmalarına imkân sağlamış, Osmanlı Devleti'ni maddi - manevi büyük kayıplara maruz bırakmıştı.

17. yüzyılın ikinci yarısı, Ukrayna toprakları üzerinde Rusya ve Lehistan arasında büyük mücadelelere sahne olmuştu. 1654 Pereyaslav Antlaşmasıyla Rus-

ya ve Lehistan, Kozaklar ve dolayısıyla Ukrayna toprakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesinden kaynaklanan bir mücadeleye girişmişlerdi. 1667 tarihli Andrusova Antlaşmasıyla Rusya ve Lehistan aralarındaki 13 yıllık mücadeleye son vererek barış imzalamışlardı (Sanin 1999: 446)*. Andrusova Antlaşmasına göre; Özi Nehri'nin sağ yakası Lehistan, sol yakası Rusya'ya bağlı olmak suretiyle Lehistan ve Rusya, Ukrayna topraklarını aralarında pay etmişlerdi. Bu durumda 1669 senesinde Doroşenko'yu tabiliğine almak ve sağa yaka Ukrayna'sı atamanı tayin etmek suretiyle (Derin 2008: 355, 356) Ukrayna topraklarındaki hâkimiyet mücadelesine müdahil olan Osmanlı Devleti, Lehistan ve Rusya ile karşı karşıya gelmiş oluyordu (Halim Giray 1327: 107)†.

1672 tarihli Bucaş ve 1676 tarihli İzvançe (Zurawno) Antlaşmalarıyla biten Osmanlı- Lehistan savaşlarında Osmanlı Devleti, sağ yaka Ukrayna'sı üzerindeki hâkimiyetini Lehistan'a kabul ettirmişti (Silahdâr C. I, 1928: 615-617). Osmanlı Devleti ve Lehistan arasındaki bu mücadele, en başından beri Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Çünkü Lehistan'ın hâkimiyetindeki sağ yaka Ukrayna'sına sahip olan Osmanlı Devleti, sol yaka Ukrayna'sına sahip Rusya için bir tehdit unsuru-ydu. Bu tehlikeyi gören Rusya, Osmanlı Devleti'nin Lehistan ile mücadelesinden istifadeyle General Romadonovskiy ve Ataman Samoyloviç kumandasındaki kuvvetlerle Çehrin Kale ve garnizonunu kuşatmıştı (Râşid C. I-II, 1282: 334). Karargâhı Çehrin'de kuşatılan Ataman Doroşenko'nun taraf değiştirerek Rusya safına geçmesiyle‡ Rusya, 18 Ağustos 1676 tarihinde Çehrin'i zapt etmiş oldu (Arhiv Yugo-Zapadnoy RossiiT. 13, 1883: 38, 39). Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yaşanan tüm bu gelişmeler, tarihte ilk Osmanlı-Rus antlaşması olarak yer bulacak 1681 tarihli Bahçesaray Antlaşmasına kadar tarihte ilk Osmanlı-Rus savaşlarının, I. ve II. Çehrin seferlerinin (1677-1678) yaşanmasına neden oldu.

* Sultan IV. Mehmed, Lehistan ve Rusya arasında akdedilen barıştan oldukça rahatsızdı. Sultan IV. Mehmed, Lehistan Kralı John Kazimir'e göndermiş olduğu Ağustos 1667 tarihli ahidnâmesiyle Kazimir'i, Rusya himayesindeki Don Kozakları ile Zaporog Kozaklarının Osmanlı Devleti'nin kale ve varoşlarına yapacakları saldırıları önlemesi hususunda uyarmaktaydı BOA, A. (DVN. DVE. D), 55/1, 12 – 15.

† Osmanlı Devleti tabiliğine girmek, Osmanlı Devleti'nin desteğini almak için Doroşenko, elçilerini birçok defa İstanbul'a göndermiştir. BOA, İE. HR. 1/38, 1/34, 2/167, 2/126.

‡ Sultan IV. Mehmed'in Evail-i Muharrem 1086 / 28 Mart-7 Nisan 1675 tarihli Doroşenko'ya gönderdiği atamanlık beraatından, ona güvenmediği, Rusya safına geçeceğinden endişe duyduğu ve bu yüzden Kozaklar üzerindeki mevcut otoritesini sürdürmek istediği anlaşılıyor. "...Sarıkamış, Barabaş ve Potkal üç kavim Kazağı Hatmanı Petro Doroşenkohutimetavakıbu hûbilhayrrikab-ı kâmyabıma elçi ve âdem gönderüp hizmet ve ubûdiyyet arz edip memalik-i mahrusatü'l-mesalikimde zikr-i himâye-i hüsvâneme dâhil olan Eflak ve Boğdanvesairibâd-ı inayet mütadimidâdından ad olunup üç ülke hâkimi olmak üzre avatıf-ı âliye-i mülûkânemden tuğ ve âlem ve sancak verilmek rica etmekle ricası karin-i kabul-i hümayunum olup...". BOA, İE. HR, 1/52.

I. Çehrin seferi, Osmanlı vakayinamelerinde sıkça rastladığımız başarısızlıkla sonuçlanan bir savaş hakkında fazla bir malumat verilmeyişine tipik bir örnek teşkil eder. Oysa II. Çehrin seferi hakkında Osmanlı literatürü oldukça zengindir: Hüseyin Behçeti'nin "*Mi'racü'z-Zafer*" (Duman 2019), Vuslati'nin 125 varaklık "*Gazâ-nâme-i Çehrin*" adlı manzum eseri (İsen-Aksoyak 2003), Paris Bibliothèque Nationale'de tek nüshaları bulunan, biri "*Anonim Çehrin Seferi Gazavât-nâme'si*" diğeri "*Ahval-i İcmal-i Sefer-i Çehrin*" adını taşıyan ve Lubomyr Andrij Hajda tarafından doktora tezi (Hajda 1984) olarak hazırlanan iki gazavât-nâme bu minvaldendir. Osmanlı literatüründe, I. Çehrin seferine dair malumat eksikliği, bizi Rus kaynaklarına sevk etmektedir. Biz de, çalışmamızda kaynak olarak ta kullandığımız çağdaş Rus tarihçiliğinin 17. Yüzyıl Osmanlı - Rus ilişkilerine dair en çok referans gösterdikleri isim olan Patrik Gordon'un günlüğünde (*Ruşçası: Dnevnik*) vermiş olduğu malumatlardan hareketle I. Çehrin seferini, Osmanlı vakayinameleriyle kıyaslayarak, '*ötekinin*' gözünden görmeye çalışacağız.

1) Patrik Gordon (1635-1699)

Gordon, 1635 senesinde İskoçya'da (Aberdeenshire) soylu bir ailenin çocuğu, John Gordon'un oğlu olarak dünyaya geldi. Adı ve soyları 15. yüzyıla kadar dayanan '*Gordonlar*', İskoçya'nın önde gelen soylu sınıfı arasında yer almaktaydı (Brikner 1878: 5). İngiltere'de Cumhuriyetçiler ve Kraliyet taraftarları arasında vuku bulan birinci ve ikinci iç savaş dönemlerinde, Kraliyet ailesi taraftarı bir tutum sergileyen George Gordon, Cumhuriyetçiler tarafından yakalanıp 1649 senesinde idam edilmişti. Bu olaydan sonra Katolik olmalarından dolayı baskı gören; Gordon, Bruces, Drummonds, Hamiltons, Crawfords, Lindays, Leslies vb. İskoç soylusu aileler Fransa, Almanya, İsveç, Polonya, Rusya gibi ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardı. Göç ettikleri bu ülkelerde tüccar, doktor vb. iş dallarında hayatlarını idame ettiren sürgün İskoç aileleri için en kolay bulunabilen ve cazip gelen mesleklerden biri de askerlikti.

Soydaşlarıyla aynı kaderi yaşayan Patrik Gordon, 15 yaşına geldiğinde Roman Katolik Kilisesinin koyu bir taraftarı olarak İngiltere ya da ülkesi İskoçya'daki Protestan okullarında okumak istemeyerek kaderini yurt dışında aramaya karar vermişti (Kowalski 2010: 19). Âşık olmak, gezmek, dünyayı görmek gibi maceracı bir ruha sahip olan Gordon'un, geçimini sağlayabilecek bir işe İskoçya'da sahip olamayacağı düşüncesi, ülkesinden ayrılmasındaki bir diğer nedendi (Brikner 1878: 7).

Cizvit Koleji'nde tahsiline devam etmek amacıyla 1651 senesinde Danzig'ten (Gdansk) ticari bir gemiyle ayrılan Gordon, 8 gün sonra Braunsberg'e (Braniewo) vardı. Okulun katı kuralları nedeniyle 1653 senesinde Cizvit Kole-

ji'nden ayrılan Gordon, ülkesine dönmeyerek Prusya'da kalmaya karar vermişti. Artık 18 yaşına giren Gordon için askerlik mesleği cazip gelmeye başlamıştı. Ama diğer taraftan eve dönme arzusu da ağır basmaktaydı. 1655 senesinde Gordon, ani bir kararla eğitimine devam etmek amacıyla Hamburg'a gitme kararı almıştı. Hamburg'ta o sırada Lehistan ile girişeceği savaş için İsveç'in ücretli asker alımına tesadüf etmiş ve İsveç ordusuna ücretli asker olarak girmişti. Böylelikle Gordon'un askerlik hayatı da başlamış oluyordu (Frost 2001: 191-210).

İsveç - Lehistan savaşlarında birkaç kez yaralanan Gordon, Lehistan'a esir düşmüş, 17 hafta süren esaret hayatından sonra Lehistan askeri hizmetine girmeyi kabul etmişti. Lehistan askeri hizmetinde Gordon, Konstantin Lubomirskiy'nin komutasındaki farklı milletlerden oluşan yabancılar birliğinde görev almıştı (Brikner 1878: 8). Gordon'un ömrünün sonuna kadar hizmet edeceği Rusya ordusu emrine girmesi, 1661 senesinde Lehistandaki Rus elçisi Z. Fëdoroviç Leontev (Замятня Фёдорович Леонтьев) vasıtasıyla gerçekleşti (Kowalski 2010: 21). Rus elçisi Leontev, savaş esirlerinin değişimi, özellikle 2 Rus subayın fidye karşılığı serbest bırakılması hususunu görüşmek üzere Lehistan'da bulunduğu bir sırada Gordon'a, Rusya ordusu hizmetinde görev alma teklifinde bulunmuş, kendisine ilk yıl binbaşı, ikinci yıl yarbaylık verileceği taahhüdünde bulunmuştu (Brikner 1878: 10, 11).

2 Eylül 1661 senesinde Rus ordusu emrine giren ve Moskova'ya hareket eden Gordon, 1665 senesinde dönemin etkin albaylarından Philipp Albrecht von Brockhoven'ın 17 yaşındaki kızıyla evlenmek suretiyle albaylığa terfi etti. 1667 senesinde Rusya ve İngiltere arasındaki ticari ilişkilerinin iyileşmesi ve geliştirilmesi için elçi olarak İngiltere'ye gönderildi (Konovalov 1962: 170-172).

1677 tarihli I. Çehrin seferine kadar, Kozak isyanı sırasında vuku bulan Kırım kuvvetlerinin taarruzları karşısında Sloboda, Briansk, Sevsk, Kanev ve Pereyaslav birliklerinde görev alan Gordon, II. Çehrin seferinde dragon ve süvari birliklerinin başındaydı ve 4 hafta kuşatma altında kalan Çehrin garnizonunun mühendis şefiydi (Davies 2007:159, 160).

Prens Vasily Galitsin kumandasında 1687 ve 1689 senelerinde Kırım üzerine tertip edilen seferlere katılan Gordon, Prens Galitsin tarafından Or generallik rütbesine terfi ettirildi. Bu tarihten itibaren Rus soylu sınıfına dâhil edilen Gordon, Rusya'da Patrik İvanoviç Gordon (Патрик Иванович Гордон) adıyla anılmaya başlandı. (Glozier 2004: 84) Başarısızlıkla sonuçlanan 1687-89 Kırım seferleri sonrası Çarıçe Sofya ve Petro arasında yaşanan iktidar çekişmesinde Petro'dan yana tavır alan Gordon, kısa zamanda Petro'nun (1672-1725) en güvendiği isimlerden biri oldu. Petro'nun askeri mahiyetteki reformları çerçe-

vesinde ihdas edeceği modern Rus ordusunun şekillenmesinde Avrupa kökenli en etkin isimlerden biri oldu. 1694 senesinde Arhangels seyahatinde Petro'ya eşlik eden Gordon, 1694 Kozhukhov seferinin kumandanlığını yaptı. Petro'dan Katolik din adamlarının ikâmet ruhsatını alarak 1694'te Moskova'da Katolik kilisesinin kurulmasını sağladı. 1695-96 senelerinde vuku bulan I. ve II. Azak seferlerinin planlayıcısı olarak bu seferlere katılan Gordon, Petro'nun 1697-1698 seneleri arasındaki Avrupa seyahatinde ikinci askeri komutanı olarak ona hizmet etti. 29 Kasım 1699'da Moskova'da öldü (Dowling 2015: 314, 315).

2) Tarihi Bir Kaynak Olarak Patrik Gordon'un Günlüğü

Gordon, günlüğünü 1655 senesi Temmuz ayında, henüz 20 yaşında iken Mareşal Wittenberg kumandasındaki askeri kampa İsvaç süvarisi olarak katıldığı zaman tutmaya başlamıştı. Günlüğün orijinali, İskoç dilinde olup 9 ciltlik bir kitaptan oluşur. Günlük, Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Moskova arşivinde tutuluyorken daha sonra savaş bakanlığına nakledilmiş ve günümüzde *Rusya İmparatorluğu Askerî Tarih Arşivi*, (РГВИА.) fond 846. Opis, 15. №3'te mahfuzdur. (Brikner 1878: 21, 22). Günlük, ilk defa uzun yıllar Petro dönemini inceleyen Dr. Moritz Posselt (1804 - 1875) tarafından yayımlanmış, Brikner'in ifadeleriyle Posselt ve Oblenskiy tarafından büyük tercüme hatalarıyla 3 cilt olarak Almancaya çevrilmişti (Posselt - Oblenskiy, Vol I - III, 1849 - 1851), (Brikner 1878: 7, 8). 1859'da J. Robertson editörlüğünde İngilizceye, 1878'de Brikner tarafından Rusçaya tercüme edilen günlüğün bu tarihten sonra muhtelif dillerde birçok tercümesi yayımlandı. Günlük üzerine en kapsamlı ve bizim de makalemizde kullandığımız çalışmayı, 2005-2018 tarihleri arasında 6 cilt halinde Patrik Gordon-Dnevnik (Патрик Гордон – Дневник) adıyla D. G. Fedesov hazırladı. Çehrin seferleriyle ilgili bölüm; "Patrik Gordon, *Dnevnik 1667-1678*" adıyla Fedesov'un tercümesini yaptığı 3. ciltte bulunmaktadır (Fedesov 2005). Günlük son olarak gene Fedesov'un editörlüğünde, 6 cilt hâlinde Aberdeen Üniversitesi yayınları arasında 2010-2016 seneleri arasında İngilizce olarak yayımlandı.

Günlüğün bazı kısımlarının kaybolması ya da Gordon'un günlüğünü tutmaya ara vermesi gibi nedenlerden dolayı günlüğün orijinalinde eksik ve kopuk zaman aralıklı kısımlar mevcuttur. Günlüğün kayıp kısımları; 25 Mayıs 1667'den 8 Ocak 1677 tarihine kadar yaklaşık on yıllık bir zaman dilimini içerir. Yukarıda daha önce zikrettiğimiz üzere Gordon, 1666 senesi Ekim ayında elçi olarak İngiltere'ye gönderilmişti. Günlükte, 16 Ağustos 1678'den 10 Ocak 1684 senesine kadar çok önemli beş buçuk yıllık bir boşluk söz konusudur. Bunun nedeni ise İngiltere dönüşünde Gordon'un Çehrin seferleri nedeniyle Ukrayna topraklarında bulunmasıydı. Gene günlükte 1686, 1687, 1689 yıllarına ait küçük boşluklar ve eksiklikler mevcuttur. Brikner'in ifadesine göre; Gordon tarafından gün-

lûge kaydedilmeyen 24 Aralık ile 25 Kasım 1689 seneleri arasındaki bu boşluk oldukça üzücüdür. Çünkü bu zaman diliminde Gordon, 1689 darbesi sonrası Petro ile olan ilişkilerinden söz etmekteydi (Brikner 1878: 7, 8; Konovalov 1962: 170-172).

Günlüğünde, özellikle konu edindiğimiz I. Çehrin seferiyle ilgili kısımda Gordon'u sadece bir görgü tanığı değil olayların göbeğinde görmekteyiz. Sadece yaşadığı olayları anlatmayan Gordon, günbegün tanık olduklarını, tanık olmasa bile duyduklarını sorgulayıcı bir yaklaşımla dile getirir. Bu minvalde kendisiyle beraber görev yapan üst düzey subaylar ve devlet adamları hakkında geniş bilgiler verir. Günlüğünü gelecek nesillere miras için değil, kendisi için kaleme aldığı hemen göze çarpan Gordon'un günlüğü, 17. yüzyıl siyasi olaylarını içeren, kıymetli ve derinlemesine bilgiler veren önemli bir kaynaktır. Gordon'un, günlüğünde hayatının son yıllarına dair İngilizce, Fransızca, Latince ve Rusça olmak üzere kaleme almış olduğu pek çok mektup, uzun resmî raporlar da bulunması itibarıyla bu türden belgeler doğrudan arşiv materyali mahiyetindedir (Fedesov 2005: 100-130).

3) Gordon'un Gözüyle I. Çehrin Seferi (1677)

Osmanlı vakayinamelerinde I. Çehrin seferi hakkında - başarısızlığın tesiriyle olacak ki - oldukça az malumat verilmekte, I. Çehrin seferi, daha fazla malumatın verildiği başarıyla neticelenen 1678 tarihli II. Çehrin seferine bağlanıp tek sefer organizasyonu gerçekleşmiş gibi gösterilmektedir. I. Çehrin savaşının nedeni hakkında Osmanlı ve Rus kaynaklarındaki bilgiler birbiriyle tutarlıdır. Osmanlı vakayinamelerinde mutad üzere birbirinin tekrarı mahiyetinde Ataman Doroşenko'nun yerine Yuriy Himelnitskiy'in⁵ ataman tayin edilmesi ve başarısızlıkla sonuçlanan sefer sonrası Sultan IV. Mehmed tarafından Serdar İbrahim Paşa ve Kırım Hanı'nın azledilmeleri konu edilir. Söz konusu durum; Zübde-i Vekayiât'ta; "*Der-zikr-i muhâsara-i kal'a-i Çehrin ve isyan-ı Kazak-ı Hatman ve ta'yin şuden-i Serasker İbrahim Paşa*" (Özcan 1995: 81), Silahdâr ve Râşid Tarihlerinde; *Vürûd- haber-i isyan-ı hatman-ı Kazak*" (Silahdâr C. I, 1928: 665, 666, (Râşid C. I-II, 1282: 338-340) ve en geniş biçimde Abdurrahman Abdi Paşa tarafından Osmanlı vakayinamelerine şu şekilde yansımaktadır:

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde YuriyHimelnitskiy'ye ait tespit ettiğimiz en eski belge 15 Şevval 1089 /30 Kasım 1678 tarihli, Yuriy'in kapı kethüdasının İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde masraflarının hazine-i amireden karşılanmasına dairdir. BOA, İE. HR. 1/108; 10 L 1090 /14 Kasım 1679 tarihli bir diğer belge, "Beray-ı nafaka baha-i kethüda bâb-ı Kazak" başlığı altında Ataman Yuriy'in kapı kethüdasının 17.700 akçe tutarındaki masraflarının hazineden karşılanmasına dairdir. BOA, İE. HR. 2/213.

“Doroşenko nam mel’ûn Moskov’a Çehrin Kal’asın teslim eyledükte, kendü-ye tâbî olmayan Kazak ta’ifesine taraf-ı hümâyûndan hatman lazım gelmeğın mukaddema Kazak Hatmanlığı’ndan papaslık ihtiyar edüp kendi halinde âzâde iken Bucak Tatarına giriftar ve ol takrîble Edirne’ye ihzar olup belki bir mahalinde lazım ola deyü fermân-ı pâdişâhi ile Yedikule’de beş-altı senden mütecâviz mahbûs olan Yorgi Ehmelicki ma’kül görölüp Vezir-i azam taraf-ı hümâyûndan mezbûre bir nîmtene hil’at ve bir semmûr kadife kalpak giydürüp ve müjde emrini kendi eliyle eline virüp lakin tabl u alem ve tuğ ve debbûs ve berât-ı âlî-an Serdar İbrahim Paşa’nın eliyle verilmek münâsib görölüb ol tarafa isti’câlüzre irsal olundu. Takim vârid olan ferman-ı hümayun mucibince serdâr-ı müşarun-ileyh mezbûr hatman Doroşenko’nun yerine nasb edüp Ukrayna ve potkâlî memleketlerini buna zabt ittirüp Çehrin kal’asını Moskov’dan tahlîs ve buna teslim eyleye...” (Derin, 2008: 455, 456).

Gordon, Türk Sultanının Ataman Petro Doroşenko’nun ve elindeki Çehrin’in Rusya’nın eline geçmesine verdiği ilk tepkinin Doroşenko’nun yerine Yuriy Himelnitskiy’i ataman tayin etmek olduğunu ifade eder. Osmanlı Sultanı, Yuriy’i ataman tayin ederken Kozakların ulusal lideri Boğdan Himelnitskiy’in oğlu olması hasebiyle Kozaklar üzerinde tekrar nüfuz kurabileceğini düşünmekteydi (Fedesov: 2005: 9). Fakat Kostomarov’a göre; Yuriy Himelnitskiy’in Doroşenko yerine ataman olarak tayin edilmesi, Osmanlı Devleti siyaseti adına büyük bir hata idi. İkiyüzlü ve güvenilmez bir zat olan Yuriy, Kozak soydaşları arasında sevilmemekte olup, Osmanlı Devleti’nin beklentilerine cevap veremezdi. Osmanlı himayesinde sağ yaka Ukrayna’sı atamanı tayin edildiğinde ona diğer Kozak zümreleri arasından iltica edenlerin sayısı 200’ü geçmemişti (Kostomarov 1995: 281).

Sultan IV. Mehmed, Serdar Şeytan İbrahim Paşa’yı Çehrin’i Ruslardan geri almakla görevlendirmişti. 1676 Mart ayında Osmanlı kuvvetleri Tuna Nehri civarında toplanmaya başlamıştı. Serdar İbrahim Paşa’nın amacı; Sağ yaka Ukrayna’sının en muhkem kalesi Çehrin’i ele geçirmek, ikinci darbeyi cephane ve mühimmat stoklarının bulunduğu Kiev’e vurmaktı. Gordon, Serdar İbrahim Paşa’nın niyetini: “*General Romadonovski ve Kozak Atamanı Samoyloviç emrindeki birleşik Rus - Kozak birleşik kuvvetlerinin Özi Nehri’nden geçişini engellemek suretiyle Çehrin’e yapacakları yardımın önünü kesmek ve böylelikle 1677 Ekim ayı sonuna kadar kale ve şehri ele geçirmek*” olarak ifade etmektedir (Fedesov 2005: 9).

I. Çehrin seferine kadar Gordon, Sloboda, Sevs, Kanev ve Pereyaslav birliklerinde görev almış, Kozak isyanlarını bastırmakla meşgul olmuştu. I. Çehrin seferinde Gordon, Sevs birliklerinin başındaydı. Seferin hazırlık safhasında, 9 Mayıs 1677’de Kiev’den Sevs’e gidecek olan A. Petroviç Golovin’i karşılamış ve

ona, refakat etmişti (Fedesov 2005: 9). Haziran ayında kumandasındaki Sevsik birliklerini teftiş etmek üzere Seym Nehri civarında bulunan Gnyan'a varan Gordon, 27 Temmuz'da emrindeki kuvvetlerle Sudja'da toplanan 42.000 kişiden müteşekkil ordunun içerisinde bulunuyordu. 28 Temmuz günü Boyar Galitsin, Sudja'ya geldiğinde, buradan 10 verst uzaklıktaki Varenburg'ta bulunduğunu ifade eden Gordon, Türklerin Özi Nehri'ni geçerek ilerlediklerini, Kırım kuvvetlerinin kendilerine katılmaları için beklediklerini, Ataman Yuriy Himelnitskiy emrindeki Kozakların da onlarla birleşerek Çehrin üzerine hareket ettiklerini nakletmektedir (Fedesov 2005: 11, 12). Daha sonra Gordon'u emrindeki kuvvetlerle 4 Ağustos'ta Çehrin'i muhasara altına alan Osmanlı ordusuna karşı koyarken göreceğiz.

Gordon, Türklerin Çehrin kale ve şehri üzerine yapacakları sefer için hazırlık yaptıklarına dair önceden haberdar olduklarını ve Çehrin'de güçlü bir garnizon kurulmasına karar verildiğini bildirmektedir. Ayrıca Gordon, kalenin muhafazasına tayin edilen General Aggey Sepelev'in (Аггей Шепелев) görevini ifa etmekte yetersiz kalınca yerine kale komutanı olarak General A. Trauerniht'in (А. Трауэрнихт), askeri mühendis olarak ta Von Frost'un tayin edildiği bilgisini vermektedir (Fedesov 2005: 9).

Gordon, 1677 Haziran'ında Çehrin'e giren General A. Trauerniht'in kaledeki tahkim faaliyetleri hakkında da şu bilgileri verir: *"Trauerniht, kalenin hemen tahkim faaliyetlerine girişti, yıkılan surları tamire başladı. Surların harap olan yerleri daha önce Albay Krovkov tarafından onarılmıştı. Meşe ağaçlarından inşa edilen kale, yanıp tahrip olunca çam ağaçlarından tekrar tamir ve inşa edilmişti. General A. Trauerniht diğer taraftan hasara uğrayan kaledeki toprakların tamir edilerek tekrar yerlerine konulmasını emretmişti. Çehrin'de tamir ve tahkim faaliyetleri sürerken her gün Çehrin üzerine sefer hazırlıkları yapan Türklerin Özi Nehri civarında toplandıklarına dair haberler geliyor, bu haberler düzenli olarak Moskova ve General Romadonovski'ye rapor ediliyordu. Ataman Samoyloviç buna pek ihtimal vermiyor, ondan beklenen yardımlar nadiren zamanında geliyordu".* (8 Eylül 1677), (Fedesov 2005: 18).

Dağ üzerinde kurulu, fiziki konumu itibarıyla müstahkem bir kale olan Çehrin, Tasmin Nehri ile çevrili olup kalenin sol tarafında Özi Nehri bulunmaktadır (Karaköse 2000: 155, 156). Çehrin Kalesi ve şehrinin fiziki şartları hakkında Gordon şu bilgileri nakletmektedir: *"Uzunluğu 88, genişliği 65 sajen^{**} olan Çehrin Kalesi, şehir tarafından 17 sajen uzunluğundadır. Nehir boyunca uzanan ve kaleyi çevreleyen duvarların uzunluğu 375 sajen, şehri çevreleyen taşgir ve*

^{**} 3 arşın ya da 2,13 metre değerinde eskiden Ruslar tarafından kullanılan uzunluk ölçüsü birimi.

kazıktan inşa edilmiş duvarların uzunluğu 982 sajendir. Kaleden eski siperlere kadar mesafe 216 sajendir(Fedesov 2005: 26).

Çehrin kale ve şehrinin muhafazasında bulunan birleşik Rus-Kozak kuvvetlerinin mevcudu hakkında Osmanlı kaynaklarında tutarlılık olup bu sayı 3.000 - 4.000 (Silahdâr C. I, 1928: 669; Râşid C. I-II, 1282: 344; Uzunçarşılı C. IV, 2007: 162, 163) olarak gösterilmektedir. Rus kaynaklarında ise farklı rakamlar verilmektedir. Günlüğünde Czigrin, Czegrin, Czihrin, Czeherin gibi farklı formlarda adını yazdığı Çehrin Kalesindeki muhafız sayısı Gordon'a göre; 6.000 Rus, 6.000 Kozak olmak üzere toplam 12.000'dir (Fedesov 2005: 18). Sedov ve Hodireva gibi Çağdaş Rus tarihçileri genellikle Gordon'un günlüğünü referans göstererek bu sayıyı 12.000 olarak gösterirler (Hodireva 1999: 109, 110; Sedov 2002: 490, 491). Kosinenko'ya göre bu sayı 6.000 Kozak, 4.000 Rus olmak üzere toplam 10.000, Kostomarov'a göre 24.000'dir (Kosinenko 1911: 38, 39; Kostomarov, 1995: 292).

Çehrin Kalesi'nin çok iyi durumda olmadığını ifade eden Gordon, kaledeki askeri teçhizat hakkında da geniş bilgiler verir: *"Kaleden her türden 45 top bulunuyordu. Bunlardan 4 tanesi iyi durumdaydı. Bu iyi durumdaki 4 topun ikisinin üzerinde Brandenburg'tan Piskopos Mardeburg ve Halberstadt yazı ve arması bulunmaktaydı. Bu yazı ve armalardan bu 2 topun Alman yapımı olduğunu anlıyoruz"*. Fedesov'un ifadesine göre bu toplar Çehrin Kalesi'ne, Bar'ı ele geçiren Bogdan Himelnitskiy tarafından getirilmişti. Gordon'un bildirdiğine göre *"Kaleden ayrıca 10 tane ağır top bulunmakla beraber geriye kalanlar kısa menzilli ve hafif toplardı. Kaleden bulunan 5 havan topunun 3'ü dökme demirdendi. Kaleden az miktarda büyük el bombası bulunmakla beraber yekunu 800 idi. Muhasaradan sonra kaleden 28 büyük çapta el bombası ve 23 varil barut kalmıştı"* (Fedesov 2005: 26).

Osmanlı vakayinamelerinde General Romadonovskiy ve Ataman Samoyloviç kumandasında Çehrin Kalesi'nin yardımına gönderilen Rus-Kozak birleşik kuvvetlerinin mevcudu; 100.000 olarak gösterilirken Rus kaynaklarında birbirinden farklı rakamlar verilmektedir. Gordon, Rus kuvvetlerinin sayısı hakkında 42.000'den fazlaydı demekle iktifa eder. Gordon'un vermiş olduğu bu rakam, sadece General Romadonovskiy'in emri altındaki asker sayısıdır (Fedesov 2005: 12). Vodarskiy, Romadonovskiy'in kumandasında 32.000 asker bulunduğunu, V. D. Dolgorukiy'in emrindeki askerlerle bu sayının 49.000'e ulaştığını, Ataman Samoyloviç emrindeki 20.000 ve arkalarında bulunan V. V. Galitsin'in kumandasındaki 15.000 askerlerle toplam asker sayısının 84.000'i bulunduğunu (Vodarskiy 1955: 522) kaydetmektedir.

Sefere katılan Osmanlı kuvvetlerinin sayısı hakkında Osmanlı vakayinamele-ri ve Rus kaynaklarındaki bilgiler birbirini tutmamaktadır. Kırım kuvvetleri, Eflak - Boğdan askeri hesaba katılmadan gene Osmanlı kaynaklarında birbirlerinden nakille Osmanlı ordusunun mevcudu 40.000 olarak gösterilmektedir (Silahdâr C. I, 1928: 669; Râşid C. I - II, 1282: 344; Uzunçarşılı C.IV, 2007:162, 163).

Hodireva, Rusya Devleti Eski Belgeler Arşivi'ndeki (RGADA) fond 210, opis 13, ed. hr. 855'te mahfuz bir belgeye dayanarak Kırım kuvvetleri hariç Türk ordusunun sayısının 30.000 olduğunu ve 60 topa sahip olduklarını ifade eder (Hodireva 1999:109, 108, 109). General Romadonovskiy ve Ataman Samoyloviç'in notları ve keşif birliklerinin bildirdiğine göre Osmanlı ordusunun sayısı; 30.000 Osmanlı askeri, 10.000-15.000 yeniçeri, 40.000 Kırım kuvvetleri, 19.000 Eflak - Boğdan askeri ve 1.000 Belgorod Tatarı olmak üzere 100.000'den müte-cavzdi ve ellerinde 28 - 35 arası top bulunuyordu (Zagorovskiy 1980: 20). Sefe-re katılan Osmanlı kuvvetlerinin sayısını 60.000-90.000 arasında gösteren Zaru-ba, Osmanlı kuvvetlerinin sayısının tam olarak belirlenememesini "*Kırım, Eflak - Boğdan askeri de Osmanlı ordusu içerisinde olduğundan, kimin ne kadar asker-le sefere katıldığını tespit etmek oldukça zordur*" ifadeleriyle dile getirir (Zaruba 1993: 167).

Bu zorluktan kaynaklanıyor olacak ki günlüğünde Gordon, Osmanlı ordusu-nun nicelik ve niteliği hususunda aşağıdaki farklı iki istatistikî bilgiyi nakletmek-tedir:

a) Süleyman Ahmed adında ele geçirilen bir Türk esirin vermiş olduğu ma-lumattan hareketle kumandası altında 14 Paşa bulunan Serdar İbrahim Paşanın ordusu; 40.000 yeniçeri ve süvari askeri, 20.000 piyade sınıfı, 12.000 Eflak - Boğdan askeri, 19.000 Kırım Tatarından müteşekkildi.

b) 15.000 yeniçeri, 30.000 Eflak - Boğdan askeri, 20.000 Kırım kuvvetleri. Ayrıca Osmanlı ordusunun elinde 20 adet hafif sahra topu, 28'den fazla yük arabaları ile taşınabilen ağır toplar bulunduğu bilgisini nakleder (Fedesov 2005: 27).

Fedesov ise, Osmanlı ordusunun sayısı hakkında gerçeğe en yakın olarak gördüğü şu istatistikî bilgiyi paylaşır. 15.000 yeniçeri, 30.000 Osmanlı süvarisi ve Eflak - Boğdan askeri, yaklaşık 20.000 Kırım askeri. Buna ilaveten Serdar İbrahim Paşa emrinde Bosna ve Silistre Paşalarının bulunduğunu ifaden eden Fedesov, Osmanlı ordusunun elindeki top miktarını ise 8 tanesi ağır olmak üze-re toplam 28 top olarak belirtir (Fedesov 2005: 27).

Gordon'un naklettiğine göre; 30 Temmuz 1677 senesinde Çehrin önlerine gelen Osmanlı ordusu, kalenin nasıl ele geçirileceğine dair birkaç gün süren keşif faaliyetlerinden sonra 3 Ağustos'ta Çehrin'in güney ve doğusundaki tepe-

lere yerleşmeye başlamıştı. 4 Ağustos'ta Osmanlı himayesinde bulunan Ataman Yuriy Himelnitskiy aracılığıyla teslim olmaları hususunda Çehrin garnizonunda bulunan Kozaklara haber gönderilmişti. Yuriy, Kozaklara gönderdiği mektupta: Bogdan Himelnitskiy'in oğlu olması itibarıyla Kozakların meşru atamanlarının kendisi olduğunu belirtiyor, Kozaklara teslim olmalarını emrediyor, teslim olmaları halinde canlarına, mallarına ve hürriyetlerine dokunulmayacağını taahhüt ediyor, aksi takdirde sonlarının felaketle sonuçlanacağını deklare ediyordu (Fedesov 2005: 20). Fedesov, Kozakların 8 gün boyunca Ataman Himelnitskiy'in mektubuna cevap vermedikleri, Osmanlı topçularının da bu süre zarfında kaleye herhangi bir saldırıda bulunmadıklarından hareketle Çehrin garnizonunda bulunan Kozakların Ataman Yuriy'in teklifine müspet cevap verme hususunda tereddüt yaşadıklarını ifade etmektedir (Fedesov 2005: 20).

Gordon'un bildirdiğine göre Çehrin garnizonunda yapılan askeri toplantıdan sonra Rus ve Kozak komutanları, Osmanlı ordusuyla mücadeleye devam etme kararı almış ve acilen yardım göndermeleri hususunda General Romodanovskiy ve Prens Galitsin'e haber gönderilmişlerdi. Gene Gordon'un naklettiğine göre aynı gün 500 Kozak askeri, Osmanlı askeri tarafından fark edilmeden Çehrin Kalesi'ne girmeyi başarmışlardı (Fedesov 2005: 20).

5-6 Ağustos günleri Osmanlı lağımçıları büyük azim ve gayretle siper açmaya, kurdukları tabyalar ile kaleye adım adım yaklaşırken Gordon'un ifadesine göre Ataman Yuriy'in, Çehrin garnizonunda bulunan soydaşlarına göndermiş olduğu mektuptan dolayı garnizonda Ruslar ve Kozaklar arasında güvensizlik problemi yaşanmaktaydı. Garnizonda bulunan Ruslar; Kozaklar, Türkler ile anlaşılabilir, bizi terk edecekler endişesine kapılmıştı. Daha öncede zikrettiğimiz üzere en başından beri Osmanlı Devleti'nin Doroşenko'nun yerine Yuriy'i ataman tayin etmekle hedeflediği buydu. Kozakların gerçek niyetini öğrenmek isteyen Çehrin garnizon komutanı A. Trauerniht, akıllıca bir plan yaparak 500 Rus, 1.000 Kozak askerinden oluşturduğu 1.500 mevcutlu taarruz birliğini, gece yarısı Türk siperleri üzerine göndermişti. Gordon'un bildirdiğine göre Türkler, bu beklenmedik saldırı karşısında 30 ölü ve 48 yaralı gibi bir zayıflıkla beraber Kozakların Türkler karşısındaki cesurca mücadelesi, Ataman Yuriy aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin garnizonda bulunan Kozaklara sirayet etme planının da iflası anlamına geliyordu (Fedesov 2005: 21, 22).

10 Ağustos günü, Şubat 1677 senesi ortalarında Kapıcıbaşı Zülfikar Ağa aracılığıyla sefere davet edilen, kendisine Sultan IV. Mehmed tarafından 5.000 altın, 1 mücevher sorguç, bir seraser kaplı nimetine, bir kürklü hilat-ı fahire taltif Kırım Hanı Selim Giray kampa katılıştı edilen (Silahdâr, C.I, 665,666; Derin, 2008: 455, 456; Özcan 1995: 80, 81). Gordon'un naklettiğine göre; Nureddin Sultan ve

oğlu Azamet Giray kumandasındaki 5.000 mevcutlu Kırım kuvvetlerine, Buğ Nehri'nde 4.000 Belgorod Tatarı da dâhil olmuştu (Fedesov 2005: 21, 22).

17-23 Ağustos tarihleri arasında Çehrin garnizonu Osmanlı kuvvetleri tarafından yoğun top atışına maruz bırakılmasına, kalede yangın çıkmasına rağmen zapt edilememişti. Bu sırada General Romadonovskiy ve Ataman Samoyloviç kumandasındaki ana Rus-Kozak kuvvetlerinin kalenin yardımına gelmekte oldukları haberi alınmış, Kırım kuvvetleri ve Bosna Valisi, Rus - Kozak kuvvetlerini Özi Nehri'nde karşılamak ve onları nehrin karşı tarafına geçirmemek üzere görevlendirilmişti. Gordon'un naklettiğine göre 24 Ağustos günü Romadonovskiy ve Ataman Samoyloviç kumandasındaki Rus-Kozak birleşik kuvvetleri Özi Nehri'nin karşı tarafına geçmek için hazırlıklar yapmaya başlamışlardı. Kumandasındaki kuvvetlerle Özi Nehri'nin karşı yakasına ilk geçen Samoyloviç oldu ve burada beklemekte olan Kırım kuvvetlerinin saldırılarına maruz kaldılar. 16.000 kişilik Kırım ve Bosna askerlerinden oluşan birliklerin tazyikine rağmen General Sepelev ve albaylar Levintsa ve Borsuk (Левинца и Борсук), emrindeki 4.000 askeri Özi Nehri'nin karşı yakasına geçirmeyi başarmışlardı. Gün sonuna kadar karşı yakaya geçen Rus - Kozak asker sayısı 30.000'i bulmuştu (Fedesov 2005: 25, 26).

Çehrin önlerinde en çetin mücadele 28 Ağustos günü yaşanmış, bu zamana kadar ağır toplarını kullanmayan, hafif toplarını nadiren kullanan Osmanlı ordusu elindeki tüm imkânlar ile Çehrin garnizonunu yoğun tazyik altına almıştı. Gordon'un bildirdiğine göre Rus - Kozak kuvvetleri en büyük kayıplarını bu esnada vermişlerdi: "800 Kozak, 180 *streltsy askeri ve diğer birliklerden 48*" kayıp verildi. Gordon'a göre; "*Türklerin kaybı 6.000 ölü idi*". Gordon'un vermiş olduğu rakamı abartılı bulan kendisi de kesin bir sayı vermeyen Fedeso; "*Türklerin kaybı 2.000'den fazlaydı*" demekle iktifa eder (Fedesov 2005: 26).

General Romadonovskiy ve Ataman Samoyloviç kumandasındaki 80.000-100.000 mevcutlu Rus-Kozak birleşik ordusunun Özi Nehri'nden geçişinin Kırım Hanı Selim Giray kumandasındaki 16.000 kişilik kuvvetler tarafından engellenemeyişi, savaşın seyrini Rusya lehine değiştirmişti. Daha fazla zayıat vermek adına Kırım Hanı Selim Giray, Serdar Şeytan İbrahim Paşa'yı ikna ederek 29 Ağustos 1677'de muhasaranın kaldırılmasına karar verdiler ve bu suretle 1677 tarihli I. Çehrin seferi Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmış oldu (Silahdâr, C.I: 669; Uzunçarşılı, C. IV, 2007: 162, 163). Gordon'a göre I. Çehrin seferinde Rus-Kozak birleşik kuvvetlerinin ölü, yaralı, esir ve firar edenlerle mevcudu 20.000'e yakındı (Fedesov 2005: 6-31).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin başarısızlığıyla sonuçlanan 1677 tarihli I. Çehrin seferi, 1678 tarihli II. Çehrin seferine neden olmuştur. I. Çehrin seferi, Sultan IV. Mehmed'i oldukça öfkelen-dirmiş, başarısızlığın sorumlusu olarak gördüğü Serdar İbrahim Paşa ve Kırım Hanı Selim Giray'ı görevlerinden azletmiştir. 17. Yüzyıl Osmanlı - Rus ilişkileri açısından Patrik Gordon'un günlüğü, görmezden gelinemeyecek kadar önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmakta, çalışmamızda konu edindiğimiz 1677 tarihli I. Çehrin seferini, 'ötekinin' hatta Gordon'un İskoç kökenli olması hasebiyle üçüncü bir göz tarafından görme imkânı sağlamaktadır. Bu yönüyle Osmanlı ve Rus ordusunun mevcudu, sahip oldukları askeri mühimmat, ölü ve yaralı sayısı gibi vermiş olduğu istatistikî bilgilerle Osmanlı vakayinamelerindeki bilgi eksikliğini tamamlayıcı mahiyettedir.

Gordon'un günlüğü, sadece 1677-78 Çehrin seferleri hakkında değil Ukrayna toprakları üzerindeki Osmanlı-Rus mücadelesini illiyet prensibi çerçevesinde ele almamakta, mevcut Osmanlı idaresinin dâhilî ve haricî siyaset ve durumu hakkında da bize bilgi vermektedir. Bu minvalde 17. yüzyıl Osmanlı sefer organizasyonlarının asli unsuru olan Eflak - Boğdan askeri ve Kırım kuvvetleri hakkında nitelik ve nicelik olarak veri sağlamakta, Osmanlı Devleti'nin Eflak-Boğdan ve Kırım Hanlığı ile ilişkilerine de ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- 📖 Derin, Fahri Ç. (Haz.). *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyinâmesi (1648-1682)*, İstanbul: Çamlıca 2008.
- 📖 Aber, A. "Scottish Soldiers in the Swedish Armies in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", G. Simpson (Ed.), *Scotland and Scandinavia 800 – 1800*, Edinburgh, 1990.
- 📖 *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii (AЮ3P)*, T. 13, 1883.
- 📖 Duman, Filiz. *Bir Gazâvatnâme Türü Olarak Hüseyin Behçeti'nin Mi'racü'z-Zafer adlı Zafer-Namesi (H.1088/M.1678)*. SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2010.
- 📖 Brikner, A. *Patrik Gordon i evo dnevnik*. St. Peterburg, 1878.
- 📖 Colin R. *Who Made the Scottish Enlightenment?*, XLIBRIS, 2014.
- 📖 Davies, Brian L. *Warefare, State an Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, London-New York, 2007.
- 📖 Abdulkadir, Özcan (Haz.). *Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Ankara: TTK, 1995.

- 📖 Dowling, Timothy C. *Russia at War: (From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond*, Santa Barbara-California, 2015.
- 📖 Frost, R. I. "Scottish Soldiers, Poland - Lithuania and the Thirty Years War" , *Scotland and the Thirty Years' War 1618 – 1648*, Edit. S. Murdoch, Leiden, 2001.
- 📖 Galaktionov, I. V. "Andrusovskiy Dogovor 1667 Goda i Problema Russko - Polskogo Soyuzu", *Slavyanskiy Sbornik 2*, Saratov, 1978.
- 📖 Glozier, M. *Scottish Soldiers in France in the Reign of the Sun King: Nursery for Men of Honour*, Leiden, Brill, 2004.
- 📖 Halim Giray. *Gülbün-i Hânân*, (Osman Cûdi Neşri), İstanbul, 1327.
- 📖 Hajda, L. A., *Two Ottoman Ġazânâmes concerning the Chyhyryn campaign of 1678*, Harvard University, (Doktora Tezi), 1984.
- 📖 Hodireva, G. V. "Borba Rossii i Turtsiiza Ukrainskie Zemli 1677-1678 gg.", *Kultura Narodov Priçernomorya*, Simferopol, Mejvuzovskiy Sentr "Krym", No:10, 1999.
- 📖 İnalçık, Halil. "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk - Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara, 1992.
- 📖 Karaköse, Hasan. "Çehrin Seferi ve Osmanlının Ukrayna Politikası", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, 08-11 Haziran-Merzifon, 2000.
- 📖 Karamzin, N.M. *Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom. VI, St. Petersburg, 1819.
- 📖 Kononov, S. *England and Russia: Three Embassies*, Oxford Salvonic Press, 1962.
- 📖 Kosinenko, N. İ. *Pervaya Russko – Turetskaya Semiletnyaya Voyna Çigirinskie Pohodi, 1677-1678 gg.*, St. Peterburg, 1911.
- 📖 Kostomarov, N. İ. *İstoriçeskie monografi issledovaniya, T. XV: Ruina*, St. Petersburg, 1995.
- 📖 Kowalski, W. "Patrick Gordon in His Own Words: As oldier, a Scot, a Catholic", *Journal Of Irish And Scottish Studies*, Vol 3, Spring, 2010.
- 📖 Lvov, L. *Otnoşeniya Mejdu Zaparojem i Krimom*, Odessa, 1895.
- 📖 *Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries*, Edit. Joseph Robertson, Spalding Club, Aberdeen, 1859.
- 📖 Patrick Gordon. *Passages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries in the Years 1637–1699*, New York: Da Capo Press, 1968.
- 📖 Patrik Gordon. *Dnevnik, 1677-1678*, Çev. D. G. Fedesov, Moskova, 2005.

- 📖 Râşid. *Tarih-i Râşid*, C.I, C.II, İstanbul, 1282.
- 📖 Sanin, G.A. *İstoriya Vneşney Politiki Rossii, Mejdunarodnaya otnoşeniya*, Moskva, 1999.
- 📖 Sedov, P. V. "OborinaÇigirina v 1677", *Rossiyskoe Gosudarstvo v XVI-XVII vv., St. Peterburg*, 2002.
- 📖 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa. *Silahdâr Tarihi*, C. I, İstanbul, 1928.
- 📖 *Tagebuch des Generals Patrick Gordon ... 3 vol.*, Edit. M. C. Posselt, Moscow St. Petersburg, 1849-53.
- 📖 Uzunçarşılı, İ. H. *Büyük Osmanlı Tarihi (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)* C. IV, 6. Basım, TTK, 2007.
- 📖 Vodarskiy Ya. E. - "Novoselskiy A.A. Mejdunarodnoe palajenie Russkovo gosudarstva i Russko - Turetskaya voyna 1676-1681", *Oçerki istorii SSSR. Period feodalizma 17. veka*, Moskva, 1955.
- 📖 İsen, Mustafa ve - Aksoyak, İsmail Hakkı (Haz.). *Vuslatî Ali Bey Gazâ-Nâme-i Çehrin*, Ankara, 2003.
- 📖 Zagorovskiy V. B. *İzyumskaya çerta*, Voronej, 1980.
- 📖 Zaruba, V. N. *Ukrainskoe Kazatskoe voysko v borbe s Turetsko - Tatarskoj agressiey (poslednyaya çetvert 17 v.)*, Harkov: Osnova, 1993.

Arşiv Belgeleri

BOA, A. (DVN. DVE. D), 55/1
BOA, İE. HR. 1/38.
BOA, İE. HR. 1/34.
BOA, İE. HR. 2/167.
BOA, İE. HR. 2/126.
BOA, İE. HR. 1/52.
BOA, İE. HR. 2/213